

brojnim fragmentima o zebnji i strahu, o životu, prolaznosti, očaju («Kad nisam očajan, ja ne valjam ništa», str. 37), o smrti, već i u drugim, u celoj ovoj knjizi.

Ova knjiga se, svojim trepetom, nemir, budnom mišlju i nesigurnošću putovanja kroz život, prirodno uliva u završno poglavlje koje se zove *Nesanica*. Nesanica je ovde, imajući takođe kjerkegorovsko određenje, egzistencijalni nemir čovekove avanture između rođenja i smrti. Nesanica je i egzistencijalni strah od smrti, neurotično stanje budnosti, kao otpor definitivnom večitom snu.

Knjiga *Znakovi kraj puta* je, ipak, knjiga iskustva poznih i zrelih godina, životnog iskustva koje je određuje u svim njenim dimenzijama: osećajnim, misaonim, moralnim, estetskim, političkim, društvenim. Andrić nije filosof po obrazovanju i vokaciji, ali je uman i promišljen čovek koji ume da razmišlja o životu i životnim manifestacijama.

Ovo je i knjiga odlaska. Ne samo zato što je Andrić putovao i razmišljao o putovanju kao odlazenju, napuštanju nečega zauvek, kao životnom umoru, ponekad, već što mnogo govori i o odlasku iz života, o prolaznosti, o smrti.

Znakovi kraj puta, taj brevijar životne mudrosti i plodne skepse, najobilnije Andrićevo delo, beleženo tokom njegovoga stvaralačkoga života, nisu otpaci s glavne gozbe njegove umetnosti reči, već samosvojno, autohtono i autentično svedočanstvo čoveka koji živi, dela, misli i piše. Svedočanstvo duboko lično (nikako i privatno), ali u meri Andrićeve snage promišljanja i kazivanja sopstvenog egzistencijalnog statusa i životnog iskustva i opšte, važeće za sve ljude.

Bez prethodne, približne tematske i tipološke obrade, teško je snaći se odmah u voluminoznom Andrićevom «kalendaru», koji je dnevnik bez datuma, dana i efemernosti, dnevnik meditacija bez filozofskog sistema, ali ne i nesistematičnih unutar sebe, dnevnik sećanja bez dramatičnih istorijskih događaja i naracija. Jer, Andrić je svoju radionicu, ako i tako shvatimo *Znakove*, ostavio u priličnom neredu. Nedostaje sistematizacija, nedostaje zgušnjavanje oko nekoliko primetnih jezgara, nedostaje eliminacija. Dosta zapisa se ponavljaju, a mnogi variraju istu temu (o starosti i mladosti, o prolaznosti života...), a to čini ovu knjigu obimnijom nego što treba. Da su tekstovi sređeni, tematizirani i da su zgusnutiji, duži i naslovljeni, imali bismo bekonovski tip eseja. Ovako, knjiga je nejednaka po vrednosti, vrhunska tamo gde se bavi egzistencijalnim i metafizičkim problemima i raspricama kada, na primer, varira temu starosti i razlika između nje i mladosti. Sigurno je, zato, da se od *Znakova* može sačiniti nekoliko knjiga jedinstvenijih i koherentnijih, bar tematski čvršćih.

Tražeci pisca u ovoj knjizi naći ćemo čoveka (koji nije samo, i jedino, Ivo Andrić), mirnog (spolja) posmatrača i uzbuđenog, očajnog katkad (iznutra) učesnika; tražeci čoveka naći ćemo pisca u svojoj radionici, bogatoj građom, mislima, rečima, pisca nadahnutog i zagledanog u bitnost svoga zanata, ali i, još više, u biće svoga i našeg postojanja.

Treba reći i to da Andrić nije bio istorijska ličnost, u smislu sopstvenog direktnog učešća u donošenju sudbinskih odluka u odvijanju prekretnih događaja, ali je bio ličnost u istoriji, i više nego što jeste jedan pisac sa smislom za mene i dramatiku istorije, opredeljen za njenu dijalektičnost kao čovek i posmatrajući čoveka u istoriji.

Na kraju, kada pokušamo da povežemo mnogobrojne niti ove knjige pisane u ja-obluku (ne i autobiografske, samim tim!), videćemo da nam je Andrić-čovek, opet, na svoju i našu sreću, izmakao. Ali, zauzvrat smo dobili još jedno Janusovo lice pisca koji je pokušao da bude od krvi i mesa, od svakodnevice. Sreli smo čoveka (svakog, bez imena i adrese) nagnutog nad svojim, i svim,

virovima, ustrašenog i opčinjenog njihovom dubinom i vrtlozima. Pisac Andrić je ovde napravio još jednu priču o ljudskim sudbinama u specifičnom izrazu i obliku.

Gete je imao svoga Ekermana. Andrićev sagovornik bila je njegova duša. Još je davno Niko Bartulović rekao za *Ex Ponto* da su to »razgovori s dušom«. To su, bez sumnje, i *Znakovi kraj puta*: s njima je Andrić nastavio da piše svoje *Ex Ponto* i *Nemire* celoga svoga života. Samo ljudi, usamljeni i ranjivi, tanani i preosetljivi, s bogatim unutrašnjim životom i duhovnom građom, vodeći svoj solilokvij tako da se on tiče i svih drugih, mogu da napišu svoje razgovore bez Ekermana.

Zato su i *Znakovi kraj puta* i »nemiri dana« i »nemiri od vijekas«, kako bi sam Andrić kazao, ali i poslanice iz izgnanstva (epistulae ex Ponto), onoga egzistencijalnog, onoga koje je Andrić doživljavao i beležio s istim čuđenjem i intenzitetom kao i svoje stvarno ekspontovsko izgnanstvo. I zato se, na kraju, može tvrditi da *Ex Ponto*, *Nemiri* i *Znakovi kraj puta* predstavljaju jednu meditativno-lirsku celinu, s poglavljima manje-više koherentnim ili različenim, da su svedočanstvo vremena, jednog života i življenja, jednog odolevanja životu.

radoslav milenković

KIJAVICA I

»koja apoteka dežura noćas
trebaju mi antibiotici
hitno
imam gripu
i veliku ideju
u nevolji sam
ne mogu da napustim čamce
mreže da iskidam
potopim
ne mogu da se vratim voljenoj
nos mi je pun
ne mogu da napišem
ni reč«

stižem usplahirenog pesnika
»je li ovo vaša maramica?«

KIJAVICA II

nemoć je
kad gleda u vatru
iz nosa cure sline
šalje prijatelja po lotose
pažljivo ih racvetava
gužva oko nozdrva
dune među latice
žmureći
nemoć je kad
bled
stavi kapu
sedne kraj grejalice
stavi naočare za sunce
u sumrak
čita tuđe stihove
urla
udvara se grejalici
ljubi je filmski
kukavica

jovan petrović podunavski

POSLE POZNAJSTVA

(Ljeri i Borisu)

Već drugu noć u Piteru
boravi mi san.
Očima, ptici širim krila.
Za pesnike
koje nebo rađa jutro,
glas ruke spaja.
Ono ćutanje
varljive carske ograde.
Posle je ćutanje
novo i osmišljeno ćutanje
rušilo te ograde,
pa nam se u oči
nastanio govor trgova.
Za pesnike (beskućnike)
najdraže su oči, smeh
što carske ograde ruši.
Pogled što ptici širi krila
i neko zapevano ćutanje
što ga u snu uspavljuje.

TKALJA

Možda ona to sad tka
veče u svoju kosu,
jutro u boju glasa,
dan u oronuo pokret.
Ili nju tka siva vuna
u toplu sigurnost,
oticanje ponornice.
Pri večernjoj svetlosti
i njen se dan brže gasi.
Neshvaćeno
bilo je pesme,
I ONO neopaženo čeka
da se utka u njen glas.

